УДК: 281.2

Мурзалиева Зина Кочековна
педагогика илимдеринин кандидаты,
Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясы
А. Алтмышбаева атындагы Философия институтунун доктnode

ФИЛОСОФИЯДАГЫ УТИЛИТАРИЗМДИН НЕГИЗГИ ПРИНЦИПТЕРИ

Мурзалиева Зина Кочековна
Кандидат педогогических наук,
Докторант Института философии имени А.А. Альтмышбаева
Национальная академия наук Кыргызской Республики

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ УТИЛИТАРИАНСТВА В ФИЛОСОФИИ

Murzalieva Zina Kochekovna
Candidate of Pedagogical Sciences,
National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic
Doctoral student of the Institute of Philosophy named after A. Altmyshbaeva

BASIC PRINCIPLES OF UTILITARISM IN PHILOSOPHY

Аннотация. Макалада философиядагы утилитаризмдин негизги принциптери талкууланат. Утилитаризм — адамзаттын аракеттеринин этикалык баасын алардын натыйжалуулугуна, адамдардын бактылуулугун максималдаштырууга негизделген философиялык көз караш. Макалада утилитаризмдин негизги концепциялары, анын ичинде «бактылуулук максимализациясы» жана «жардам берүү» принциптери, ошондой эле утилитаризмдин тарыхый өнүгүшү жана негизги өкүлдөрү, мисалы, Джереми Бентам жана Джон Стюарт Милл, талданат. Ошондой эле, утилитаризмдин практикалык колдонулушу, анын социалдык жана этикалык маселелерге болгон таасири, ошондой эле сын-пикирлер жана альтернативдүү көз караштар каралат. Утилитаризмдин принциптери заманбап этикалык талкууларда жана саясатта кантип колдонулуп жаткандыгы тууралуу мисалдар келтирилет. Макала утилитаризмдин философиялык негиздерин жана анын коомдук жашоодогу маанисин тереңирээк түшүнүүгө жардам берет. Утилитаризм философиясы коомдогу чечимдерди кабыл алууда маанилүү роль ойнойт. Ал жеке жана коомдук жыргалчылыкты максималдаштырууга багытталган принциптерди сунуштайт. Бирок, анын колдонулушу этикалык дебаттарды жаратат, анткени кээде жеке укуктар жана адилеттүүлүк маселелери эске алынбай калат. Утилитаризмдин коомдогу орду, анын принциптеринин практикалык колдонулушу жана этикалык чектөөлөрү аркылуу аныкталат.
Негизги сөздөр: баалуулук, морал, эркиндик, адилеттүүлүк, технология, утилитаризм, философия, этика.

Аннотация. В статье обсуждаются основные принципы утилитаризма в философии. Утилитаризм — это философская концепция, которая оценивает этичность действий человечества на основе их эффективности и стремления максимизировать счастье людей. В статье анализируются основные концепции утилитаризма, включая принципы «максимизации счастья» и «помощи», а также историческое развитие утилитаризма и его ключевые представители, такие как Джереми Бентам и Джон Стюарт Милль. Также рассматривается практическое применение утилитаризма, его влияние на социальные и этические вопросы, а также критика и альтернативные взгляды. Приводятся примеры того, как принципы утилитаризма применяются в современных этических дискуссиях и политике. Статья помогает глубже понять философские основы утилитаризма и его значение в общественной жизни. Философия утилитаризма играет важную роль в принятии решений в обществе. Она предлагает принципы, направленные на максимизацию инди-

видуального и общественного благосостояния. Однако ее применение вызывает этические дебаты, поскольку иногда игнорируются вопросы личных прав и справедливости. Положение утилитаризма в обществе определяется через его принципы, практическое применение и этические ограничения.

Ключевые слова: Ценности, мораль, свобода, справедливость, технологии, утилитаризм, философия, этика.

Annotation. The article discusses the main principles of utilitarianism in philosophy. Utilitarianism is a philosophical perspective that evaluates the ethical value of human actions based on their effectiveness and the aim of maximizing human happiness. The article analyzes the core concepts of utilitarianism, including the principles of "happiness maximization" and "assistance," as well as the historical development of utilitarianism and its key representatives, such as Jeremy Bentham and John Stuart Mill. It also examines the practical application of utilitarianism, its impact on social and ethical issues, as well as criticisms and alternative viewpoints. Examples are provided of how the principles of utilitarianism are applied in contemporary ethical discussions and politics. The article helps to gain a deeper understanding of the philosophical foundations of utilitarianism and its significance in social life. The philosophy of utilitarianism plays an important role in decision-making within society. It proposes principles aimed at maximizing individual and collective welfare. However, its application raises ethical debates, as issues of personal rights and justice are sometimes overlooked. The position of utilitarianism in society is defined through its principles, practical application, and ethical constraints.

Keywords: Values, morality, freedom, justice, technology, utilitarianism, philosophy, ethics.

Утилитаризм — философиялык жана этикалык теория, анын негизги принциптери адамдардын жыргалчылыгын максималдаштырууга багытталган. Бул теориянын негизги өкүлдөрү Джереми Бентам [2] жана Джон Стюарт Милл [15] болуп саналат. Утилитаризмдин коомдогу орду төмөнкү аспектилер аркылуу түшүндүрүлөт:

Утилитаризм адамдардын жыргалчылыгын жана бактылуулугун негизги максат катары карайт. Бул коомдук саясат, мыйзамдар жана социалдык программалар жыргалчылыкты көбөйтүү үчүн түзүлүшү керек деген түшүнүктү сунуштайт.

Коомдук саясат: Утилитаризм коомдук саясатты түзүүдө жана реформалоодо маанилүү роль ойнойт. Мисалы, социалдык программалар, билим берүү, саламаттыкты сактоо жана экономикалык саясат утилитаристтик принциптерге негизделип, коомдун жалпы жыргалчылыгын жогорулатууга багытталат.

Этикалык чечимдер: Утилитаризм жеке жана коомдук деңгээлде этикалык чечимдерди кабыл алууда колдонулат. Чечимдердин натыйжасынын жыргалчылыкка тийгизген таасири негизги критерий болуп саналат.

Коомдук талкуулар: Утилитаризм коомдук талкууларда, дебаттарда жана саясий дискуссияларда кеңири колдонулат. Анын принциптери адамдардын кызыкчылыктарын жана жыргалчылыгын эске алуу менен чечимдерди кабыл алууга жардам берет.

Критика жана альтернативалар: Утилитаризмдин коомдогу ордуна байланыштуу сын-пикирлер да бар. Кээ бир философдор утилитаризмдин жыргалчылыкты максималдаштырууда жеке укуктарды жана адеп-ахлактык принциптерди эске албагандыгын белгилешет. Бул сыяктуу сындар альтернативдүү этикалык теориялардын, мисалы, деонтологиянын же добулбастык этикасынын өнүгүшүнө алып келди.

Утилитаризм коомдогу жыргалчылыкты жогорулатууга багытталган принциптерди сунуштайт, бирок анын чектөөлөрү жана сын-пикирлери да бар. Ошондуктан, утилитаризмдин коомдогу ордун түшүнүү үчүн анын артыкчылыктарын жана кемчиликтерин тең салмактуу карап чыгуу маанилүү. Философиялык баалуулуктар коомдо негизги идеялар жана принциптер болуп саналат, алар адамдардын жүрүм-турумуна, бири-бири менен өз ара аракеттенишине жана социалдык тартиптин калыптанышына таасир этет. Коомдогу философиялык баалуулуктарды аныктоого жардам берген бир нече негизги аспекттер төмөнкүлөр:

Этика жана морал — философиядагы негизги түшүнүктөр, алар коомдогу баалуулуктарды жана жүрүм-турум нормаларын калыптандырууда маанилүү роль ойнойт. Бул түшүнүктөрдүн философиялык баалуулугу, адамдарга өз аракеттерин жана алардын өзүнө жана айланасындагыларга тийгизген кесепеттерин түшүнүүгө жана аңдоого жар-

дам берүүдө жатат. Этика татаал моралдык кырдаалдарда багыт көрсөтүүчү универсалдуу принциптерди иштеп чыгуу милдетин коюп, адамдар кандайча аракет кылышы керектигин, кайсы аракеттерди туура же туура эмес деп эсептесе болорун жана кайсы баалуулуктарды эске алуу керектигин талдайт. Мораль маданияттын, диндин, салттардын жана тарыхый контексттин таасири астында калыптанат. Моралдык нормалар ар кандай коомдордо жана агымдарда айырмаланып, булар этикада талкуулануунун жана анализдин объекти болуп саналат.

Негизги этикалык теориялардын бири утилитаризм болуп саналат. Утилитаризм аракеттерди алардын кесепеттеринин негизинде баалап, жалпы жакшылыкты максималдаштырууга умтулат. Утилитаризм — бул этикалык теория, анын негизги идеясы туура аракет, эң көп адамдарга эң чоң бактылуулук же жыргалчылык алып келген аракет болуп саналат. Утилитаризм менен байланышкан негизги авторлор жана ойчулдар төмөнкүлөр:

Джереми Бентам - англис философу жана юрист, утилитаризмдин негиздөөчүсү катары эсептелет. Ал «утилитаризмдин негизги принципи» концепциясын иштеп чыккан жана моралдык аракеттерди баалоо үчүн «бактылуулук сезимин» [2] колдонуу сунушун берген.

Джон Стюарт Милль - англис философу, Бентамдын идеяларын ары карай өнүктүргөн. Ал «сапаттуу утилитаризм» [15, б. 76] концепциясын киргизип, бардык ырахаттар бирдей эмес экенин, айрыкча интеллектуалдык жана эстетикалык ырахаттардын жогору баалуулугу бар экенин билдирген.

Генри Сиджвик - британ философу, утилитаризмге чоң таасир эткен [5, с. 273], анын теориялык негиздерин өнүктүрүп, адилеттүүлүк жана моралдык маселелерди караган.

Питер Сингер - заманбап философ, 20-21-кылымдарда утилитаризмди популярдаштырган, айрыкча жаныбарлар этикасы жана глобалдык адилеттүүлүк тармагында. Ал аракеттердин кесепеттерине жана башкаларга жардам берүүгө болгон милдеттерге көңүл бурат. Бул авторлор утилитаристтик ойдун өнүгүүсүнө жана анын ар кандай тармактарда, этикадан саясатка жана экономикага чейин, колдонулушуна олуттуу таасир эткен.

Деонтология аракеттердин өзүнө жана милдеттерге, кесепеттерге эмес, көңүл бурат. Мисалы, ал абсолюттук нормаларды түзөт. Деонтология - бул этикадагы багыт, ал моралдык милдеттерди жана нормаларды сактоого, аракеттердин кесепеттерине эмес, көңүл бурат. Ал кандай аракеттердин туура же туура эместигин изилдейт, принциптердин өзүнө таянып, алардын натыйжаларынан эмес.

Деонтология менен байланышкан негизги авторлор жана философдор төмөнкүлөр: Иммануил Кант - деонтологиялык этикада негизги фигура [13, б. 79]. Ал универсалдык моралдык принциптерге негизделген аракеттерди талап кылган категориялык императив концепциясын иштеп чыккан. Уильям Дэвид Росс - британ философу, ал милдеттер жана «башкы милдеттер» [23] деп аталган көптөгөн этикалык принциптер боюнча теорияны сунуштаган.

Дерек Парфит [24, с. 48] – заманбап философ, ал деонтология маселдерин изилдеген, моралдык милдеттер жана кандай аракетти туура кылат деген теорияларды талкуулаган. Джон Стюарт Милль [15, с. 76] болсо, анын ыкмасы көбүнчө утилитардык болсо да, моралдык милдеттер тууралуу ойлору деонтологиялык этика аспектилери менен салыштырууга болот.

Добродетелдик этика адамдын мүнөзүнө жана добродетелдерине көңүл бурат, моралдык жүрүм-турум жеке касиеттерден келип чыгат деп эсептейт. Добродетельдик этика, ошондой эле добродетелдер этикасы деп аталат, моралдык жашоодо мүнөздүн жана добродетелдердин маанисин баса белгилеген философиялык окууларга негизделген. Темага байланыштуу негизги авторлор жана ойчулдар: Дэвид Юм – Шотландиялык философ, ал моралдык баа берүүлөрдүн жана добродетелдердин эмоционалдык негизин белгилеген. Ал моралдык баа берүүлөр рационалдык ой жүгүртүүнүн натыйжасы эмес, адам эмоциялары жана сезимдери менен көбүрөөк байланыштуу экенин баса белгилеген. Д. Юм биздин моралдык баа берүүлөрүбүз жана суждениялрыбыз ырайым, симпатия жана жек көрүү сыяктуу сезимдерге негизделген деп эсептеген. Ал фактылар менен баалуулуктарды айырмалап, жакшы менен жаман ортосундагы айырманы аныктоо жөндөмү таза логикадан эмес, башкалардын жүрүм-турумуна жана аракеттерине болгон эмоционалдык реакциялардан келип чыгат деп белгилеген. Өзүнүн «A Treatise of Human Nature» [22, с.42] деген эмгегинде ал эмоциялар жана сезимдер биздин моралдык жашообузду кантип калыптандырарын карайт. Мындайча айтканда, Юмдун көз карашынан, жакшылык жана жамандык адам-

дын сезимдери аркылуу кабыл алынат, бул моралдык баалардын көпчүлүк мурунку философтор сунуштагандай, субъективдүү экенин көрсөтөт. Анын этика боюнча түшүнүгү моралдык дискурсту жаңы горизонтторго алып келди жана бүгүнкү күндө дагы актуалдуу болуп калууда. Фридрих Ницше, салттуу моралды сынга алууга карабастан, жеке жакшылыктардын жана өзүн-өзү өркүндөтүүнүн мааниси жөнүндө сүйлөдү. Ал инстинкттерди жана жашоого болгон кубанычты басууну негиздеген моралга каршы чыкты, күнөө жана кутулуу идеяларын четке какты. Бирок, Ницше өз сын-пикирине карабастан, жеке жакшылыктардын жана өзүн-өзү өркүндөтүүнүн маанисин баса белгиледи. Ал адамдарды өзүн таанып-билүүгө, жеке эркиндикке жана өз потенциалын ишке ашырууга чакырды, бул анын «жогорку адам» (Übermensch) [20, с. 51] концепциясында камтылган, өзүнүн баалуулуктарын түзүп, ошолорго ылайык жашаган адамдын идеалы. Ницше үчүн салттуу моралдык системаларды жөн гана четке какпастан, ар бир адамдын жашоо энергиясына, инстинкттерине жана уникалдуу сапаттарына негизделген өзүнүн этикалык багыттарын түзүү маанилүү болду. Мындайча айтканда, Ницше адамдын өз жашоосуна жана тандоолоруна болгон жеке жоопкерчилигин баса белгилеп, жаңы жашоо формаларын жана баалуулуктарды издөөгө чакырды.

Көп адамдар жашоонун терең маанисин жана максатын издешет, бул салттуу баалуулуктарды кайра карап чыгууга жана эмоционалдык жактан жакшы жашоо, туруктуу жашоо образы, социалдык адилеттүүлүк сыяктуу жаңы багыттарды издөөгө алып келет.

Глобализация процесси коомдук аң-сезимге жаңы баалуулуктарды алып келип, маданияттар ортосунда диалог үчүн орун түзөт, бул болсо байытууга да, конфликттерди жаратууга да алып келиши мүмкүн. Глобализация – бул коомдун жашоосунун көптөгөн аспектилерин камтыган процесс, анын ичинде экономика, маданият, саясат жана технологиялар. Ал философиялык баалуулуктарга чоң таасир этет, бир катар маанилүү суроолорду жана чакырыктарды алга тартат. Глобализация маданий баалуулуктарды жана практикаларды жайылтууга жардам берет, бирок ошол эле учурда жергиликтүү маданияттардын уникалдуулугун коркунучка салат. Маданияттардын аралашуусу, гибриддик иденттүүлүктөр жөнүндө философиялык ой жүгүртүүлөр актуалдуу болуп калууда. Глобализация шартында теңсиздик, адилеттүүлүк жана адам укуктары менен байланышкан жаңы этикалык дилеммалар пайда болот. Биздин алыста жашаган адамдарга карата моралдык милдеттерибиз кандай? Көп улуттуу коомдордо этикалык консенсустун чектери кандай? Глобалдык жарандык идеясы бизде өз өлкөбүзгө гана эмес, жалпы адамзатка карата кандай милдеттер бар экендиги жөнүндө суроолорду көтөрөт. Бул солидардуулук, жоопкерчилик жана коргоо укугу жөнүндө суроолорду жаратат. Глобализация технологиялардын тез өнүгүшү менен байланыштуу, алар биздин жашообузду өзгөртөт. Бул технологиялар өзүн, коомду жана дүйнөнү кабыл алуубузду кандайча формалаштырарын философиялык жактан ойлонууга түрткү берет.

Ошентип, глобализация экономикалык жана саясий реалдуулук гана эмес, ошондой эле биздин коомду жана жеке жашообузду аныктаган баалуулуктарды кайра карап чыгууга муктаж болгон философиялык чакырык болуп саналат. Кыргыз коомунда өз ара жардамдашуу, улууларды сыйлоо жана коллективизм сыяктуу баалуулуктар заманбап тенденциялардын таасирине карабастан маанилүү болуп калууда. Бул баалуулуктарга философиялык рефлексия гармониялуу коомдук өнүгүүгө жол табууга жардам берет.

Азыркы коомдо парадокс байкалууда: маалыматтын жеткиликтүүлүгүнө жана коммуникациялык технологиялардын өнүгүшүнө карабастан, көп адамдар өз баалуулуктарын аныктоодо кыйынчылыктарды баштан кечиришет. Бул традициялык жана жаңы баалуулуктар арасындагы конфликттер, ошондой эле массалык маалымат каражаттарынын жана поп-мәдениеттин таасири менен байланыштуу. Жеке баалуулуктар системасын түзүү зарылдыгы маанилүү аспект болуп саналат, ал жеке ишенимдерге жана муктаждыктарга жооп берип, жалпы адамзаттык идеалдарды да эске алат.

Жыйынтыктап айтканда, баалуулуктар философиясы адамдардын жашоосуна жана өз ара аракеттенүүсүнө ар кандай көз караштарды түшүнүү жана интеграциялоо үчүн маанилүү инструмент болуп калат. Өз баалуулуктарын аңдап, глобалдык өзгөрүүлөрдүн контекстинде кайра карап чыгуу адамдарга азыркы дүйнөдө маанини жана гармонияны табууга, ошондой эле жеке өнүгүүгө жана коомдун жалпы жакшыртылышына жардам берүүчү аң-сезимдүү чечимдерди кабыл алууга мүмкүндүк берет.

Адабияттар:

1. Алена де Боттон. Искусство путешествовать. – М.: 2014.

2. Барлова Ю. Е. «Надзор и прибыль»: общественное призрение и социальная помощь в теоретических конструктах Иеремии Бентама. // Диалог со временем, № 33, 2010.

3. Беляев А. Б. Социально-философская концепция Ю. Хабермаса: восприятие в российской социологии // Журнал социологии и социальной антропологии. — Том IV, 2001. — № 3.

4. Бибихин, В. В. О гуманизме // Новая философская энциклопедия: в 4 тт. М.: Мысль, 2001.

5. Блауг М. Сиджвик, Генри // 100 великих экономистов до Кейнса = Great Economists before Keynes: An introduction to the lives & works of one hundred great economists of the past. — СПб.: Экономикус, 2008. - 352 с.

6. Вашунина И. В., Дронов В. В., Ильина В. А., Маховиков Д. В., Нистратов А. А., Нистратова С. Л., Ощепкова Е. С., Тарасов Е. Ф. Базовые ценности носителей русской культуры — М.: 2019. — 550 с.

7. Губский Е, Кораблева Г., Лутченко В. Философский энциклопедический словарь. — Москва: Инфра-М, 2005. — 576 с.

8. Грицанов А. А., Абушенко В. Л. Мишель Фуко. — Мн.: Книжный Дом, 2008. — 320 с.

9. Дьяков А. В. Фуко и античность // Хора. Журнал современной зарубежной философии и философской компаративистики. — 2013. — № 1-2.

10. Канарш Г. Ю. Социальная справедливость с позиций натурализма и волюнтаризма // Знание. Понимание. Умение. — 2005. — № 1.

11. Карелин В.М. Гуманитарное образование и демократическая утопия (по страницам книги Марты Нуссбаум) // Высшее образование в России. 2017. № 4 (211). С. 76-87.

12. Петренко Е. Л. Послесловие к книге Хабермаса «Философский дискурс о модерне» // Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне / Пер. с нем.. — М.: Издательство «Весь Мир», 2003. - 416 с.

13. Румянцева Т. Г. Немецкий идеализм: от Канта до Гегеля. — Минск: Вышэйная школа, 2015. — 271 с.

14. Саралаев Н.К., Алымбаев А.М., Салморбекова Р.Б. Мифология этногенеза: опыт Киргизии. Киргизско-огузские мифы как фактор этнической консолидации киргизского общества // Вопросы философии. № 10. С. 181–187.

15. Субботин, А. Л. Джон Стюарт Милль об индукции [Текст] /А. Л. Субботин; Рос. акад. наук, Ин-т философии. — М.: ИФ РАН, 2012. 76 с.

16. Фуко М. Ранние работы / Пер. с фр. и предисл. О. А. Власовой. — СПб.: Владимир Даль, 2015. — 287 с.

17. Хайдеггер, М. Немецкий идеализм (Фихте, Шеллинг, Гегель) и философская проблематика современности / Пер. А. П. Шурбелева. — СПб.: «Владимир Даль», 2016. — 496 с.

18. Хайдеггер М. К философии (О событии) / М. Хайдеггер. — М.: Издательство института Гайдара, 2020. — 640 с.

19. Хюбнер Б. Мартин Хайдеггер — одержимый бытием. Пер. с нем. — СПб,: Академия исследования культуры, 2011. — 172 с.

20. Цендровский О. Ю. Аристократический идеал философии Ницше // Вестник РХГА. 2015. № 1. с. 46-55.

21. Шульц В. Л. Философия Ю. Хабермаса / Рос. акад. наук, Ин-т соц.-полит. исслед. — М.: Наука, 2005.

22. Юм Д. Трактат о человеческой природе. Мн.: ООО "Попурри", 1998. 720 с.

23. Ross, W.D. Plato's Theory of Ideas. — Oxford: Clarendon Press, 1951

24. Jonathan Dancy. Derek Parfit (англ.) // Biographical Memoirs of Fellows of the British Academy : сборник. — British Academy, 2020. — 28 April (vol. 19).